

40 години Дубровнишки семинар „Бъдещето на религията“

Нонка Богомилова

На 28 април т.г., по време на редовната ежегодна сбирка на семинара „Бъдещето на религията“, тържествено бе отбелязана неговата 40-годишнина като неизменна част от 1977 г. в Академичната програма на Интер-университетския център в Дубровник. В поздравлението на неговия Изпълнителен директор беше отбелязано, че „юбиларът“ е един от няколкото семинара с най-продължителен академичен живот в тази програма, непрекъсвал дори по време на войната в бивша Югославия, и с неизменен Директор през всичките тези години – проф. Рудолф Зиберт от Западно-Мичиганския университет в Каламазу, САЩ.

Юбилеите обикновено са време за равностметка, особено когато става въпрос за активен и непрекъснат академичен живот през едни от най-бурните четири десетилетия на ХХ-ти век на Балканите, пък и в Европа и в света. Повече от 20 участници в юбилейния семинар – от САЩ, Германия, Хърватска, България – станаха съпричастни към различни форми и изяви на тази панорамна равностметка: специалната монография “Future of Religion”, подготвена от почетния Директор Рудолф Зиберт и от един от най-активните участници в семинара - Майкъл От, съдържаща документи, спомени, писма за 40-годишната биография на този форум (Siebert and Ott, 2016); хронологичната презентация на факти, дати, теми, участници, фотоси, с която проф. Мислав Кукоч от Университета в Сплит, Хърватска – един от директорите на семинара и негов редовен участник от създаването му – обрисова изчерпателно богатия му творчески профил; словата по време на честването, произнесени от проф. Зиберт и от проф. Готфрид Кюнцлен – известен германски философ и социолог, също редовен участник в работата на семинара.

Признателна съм за шанса, който имах през 25 от тези години – от 1991, когато за първи път взех участие в работата на семинара – да бъда част от него и да разполагам и с

лични впечатления от работата му: без прекъсване в периода 1991 – 2001 г. и с по-големи прекъсвания в периода 2002 – 2016 г.

1977 г. – началото и по-нататък

Дискусионният семинар „Бъдещето на религията“ стартира като част от Академичната програма на Интер-университетския център в Дубровник през април 1977 г., идейно и организационно конфигуриран от професора по теология и социология от Западно-Мичиганския университет Рудолф Зиберт. Духът на свобода, откритост и толерантност, акумулиран исторически вследствие на местоположението и културата на г.Дубровник безспорно е мотивирал създаването тук през 1972 г. под егидата на ЮНЕСКО на Международния Интер-университетски център – гостоприемния домакин на семинара. Относителната отвореност на „собствения път“ на развитие на Югославия към капиталистическия „лагер“ също е дала своя подкрепящ аргумент за разполагането в Дубровник на това средище за научни контакти на изследователи, студенти и преподаватели от цял свят и от повече от 200 университета по множество разнообразни социални и хуманитарни теми и дисциплини: културология, социология, политология, наукознание, философия, история, етнология и др. В голямоформатните книжни програми, които съм запазила от тези години ясно личи, че Интер-университетският център в Дубровник е бил активно и атрактивно средище на десетки разнообразни изследователски и обучителни международни форуми ежегодно от април до октомври. В тези програми, в последната седмица на април неизменно присъства и нашият семинар - „Бъдещето на религията“.

Сбирките на новосформирания семинар се провеждат ежегодно през втората половина на април, като първоначалната им продължителност от 4 седмици постепенно е била намалена до две, за да се редуцира до академичния стандарт от една седмица през последните две десетилетия. В набирация все повече интелектуална сила и авторитет постоянен семинар „Бъдещето на религията“ през годините са участвали представители на повече от 20 нации – Канада, САЩ, Япония, Германия, Франция, Холандия, Италия, Израел, Гърция, Белгия, Швейцария, Полша, Русия, Унгария, България, Дания, разбира се, от бивша Югославия, по-късно от Хърватска и др. – от различни академични дисциплини

(теология, философия, социология, психология, антропология, история на религията) и религии: ислям, юдаизъм, християнство, будизъм и др. (Siebert and Ott 2016, 18).

Тази тенденция на разнообразие и толерантност се беше запазила и в 1991 г. – годината на първото участие на български изследователи в семинара. През тази първа година на нашето присъствие, тук заварихме една внушителна, пъстра и разнородна в много отношения група колеги – около 20 изследователи, някои от които рационалисти и атеисти; други - вярващи: католици, православни, протестанти; религиозни дейци; интелектуалци със свободни професии. Трима колеги от Полша, един от Унгария, по един от Холандия, Дания, Чехословакия, двама от САЩ, двама от Германия, най-много, разбира се, от Югославия – седем (от Осиек, Загреб, Сараево, Задар, Белград), една млада изследователка от Киев, Украйна и ние, четири българки. На този първи за нас семинар имахме възможността да чуем доклада на известния критически философ и теолог професор Й. Г. -Мюлер от университета в Копенхаген.

В по-късни свои размишления Директорът на семинара свързваше последния със съществуващата в Югославия в периода от 60-те до 70-те години на 20-ти век Корчуланска школа, с периодичните сбирки на привърженици на дисидентското философско движение „Праксис“, провеждани на о-в Корчула. Последната, несъстояла се сбирка на Корчуланската школа през 1974 г. е планирано да бъде на тема „Марксизмът и религията“. След закриването ѝ, по своеобразен начин „Бъдещето на религията“ се оказваше нейно духовно продължение, според виждането на проф. Зиберт. Неговите аргументи в полза на този интелектуален континуитет бяха свързани с иниципирането на семинара и по идея на един от представителите на „Праксис“ – Бранко Бошняк, по-късно един от директорите на семинара, както и с участието в работата му през годините на някои от нейните членове (Зиберт, 1996, 85-86; Siebert, 2007: 124-125; Siebert and Ott 2016: 17). От периода на моето ежегодно участие – след 1991 г. – от тях беше останал само проф. Никола Складар от Университета в Загреб и в Задар, редовен участник в работата на семинара до своята смърт през 2011 г.

Но по-дълбинният източник на тази връзка, която Директорът на семинара правеше, вероятно идваше от принадлежността му към мисловната традиция на критическата теория за обществото и религията, от духовната му връзка и контакти с представители на Франкфуртската школа (Хоркхаймер, Адорно и техни последователи),

установена по време на следването му във Франкфурт след 1947 г. (Siebert and Ott 2016, 19). С интелектуалния и хуманистичен патос на тази мисловна школа бяха проникнати идеите, темите, „call for papers” документите, докладите и действията на неизменния Директор.

Темите и дискусиите

Нагледна илюстрация за духа на интелектуално разнообразие, за взаимодействието на различни мисловни традиции, школи, религии, за хуманистичния етос на семинара и за плътното му вписване в „пулса“ и обратите на социалното време са неговите ежегодни теми. Макар и условно, на тяхна основа може да бъдат открити три етапа в неговата 40-годишна биография.

В периода от 1977 до 1990 г. те имат предимно теоретичен характер, но доколкото в духовния фундамент на семинара е положена критическата теория за обществото и религията, теоретичните и теологичните проблеми често са обвързани със социални теми: проблема за отчуждението (1981 г.), за социалните революции (1983), политическата теология (1986), класата и нацията (1987), проблема за хуманизма (1989), проблема за солидарността (1990) и др. В научните програми на всяка една от тези ежегодни сесии може да се открият, освен честите анализи, посветени на представители на критическата теория за религията (Хоркхаймер, Адорно, Хабермас), на философската класика – Хегел, Кант, Маркс, също така на Блох, Киркегор, Плеснер, на основните теологични парадигми, на политическите теологии и др. Разглеждането на темите, участниците, дискусиите по време на семинарните сесии в този период ги представя като своеобразно огледало на бурните интелектуални и социални вълнения и сътресения, понякога скрити и невидими, които подготвяха промените и проблемите в последното десетилетие на ХХ-ти век.

Но спокойната и висока теория скоро щеше да отстъпи място на друг дискурс, провокиран от реални и бурни социални процеси и сътресения.

Един месец след завършването на 16-тия семинар, през май 1991 г. в Хърватска имаше избори, а още месец след това – референдум. Хърватска гласува за своята независимост.

Предстоеше гражданската война в Югославия...

Вторият период от живота на семинара „Бъдещето на религията“ (1992 – 1999) е тясно свързан с трансформациите и сътресенията, променили изцяло региона, в който се провеждаше семинара – територията на бивша Югославия и въобще Балканите, а и целия бивш социалистически „лагер“. В този период, от който имам ярки лични впечатления, връзката между темите, дискусиите, духа на семинара и променящата се реалност беше още едно проявление на социалната „загриженост“, заложена във фундамента на неговия теоретичен профил. В априлската сесия на 1991 г. – няколко месеца преди началото на мъчителния разпад на бивша Югославия – темата на семинара не се нуждае от коментар: „Реконструкция на социализма или реставрация на национализма“; през „военната“ 1992 – „Към етика на персонална, национална и глобална отговорност“; 1993 г., година на продължаващи бойни действия – „Крайт на историята?“; 1994 – „Ролята на религията в либералното демократично общество“; 1995 г. – „Религиозното, етическото и юридическото отношение към войната и мира“; 1996 г. – „Борбата между универсалистки и партикуларистки тенденции в обществото и религията“; 1997 - „Миграцията на религията към профанното“ и т.н.

Разбира се, този етос на „социална загриженост“ се задаваше от професор Рудолф Зиберт – един от известните представители на критическата теория за религията с отлична подготовка в областта на теологията, католик по вероизповедание, професор по „Религия и общество“ в департамента по „Сравнителна религия“ на Западно-Мичиганския университет в Каламазу, САЩ. Без да изпадам в детайли, свързани с проблематиката, методите, духа на неговите доклади, в които се отразяваше тази разностранност и разноликост на неговия образователен и изследователски профил, ще посоча само най-важното впечатление, което те оставяха – използване на философски, теологични (католически, протестантски) идеи и авторитети, на Свещените книги на религиите и пр. за обосноваване на едно мирно и хуманно съществуване на хората, религиите и народите заедно, в истински човешка общност. В своите текстове американският професор, преминал през страданията на Втората световна война, станал свидетел на войнствените страсти на воюващите в нея страни, не търсеше непременно методологическата и идейна консистентност на теориите и религиите, а откриваше, дори там, където е трудно да се открие, онова хуманистично, човешко и човечно ядро или зърно, което имаше в тях.

Неговите размишления за религиите на Балканите бяха горчиви, но трезви и реалистични: „Докато трите световни религии, разположени в бивша Югославия – православието, католицизмът и ислямът – не направиха много за хуманизирането и демократизирането на социализма, те доста помогнаха за възвестяването на национализма и дори неофашизма. Трите религии биха могли да си възвърнат високия морален престиж и да допринесат за мира, само ако успеят да възстановят собствените си универсалистски елементи, вместо да изтъкват своите партикуларни тенденции и така те самите да стават жертви на национализма...“ (Зиберт, 1996). Хуманист по убеждение, нашият Директор дълбоко се възмущаваше от национализма, независимо дали се практикува от едната или от всички страни, участващи във войната. Сам станал свидетел на расистките изстъпления по време и след Втората световна война (в САЩ), той обединяваше аргументите на теологията и на критическата философия в заклеяването на феномена „расизъм“: негова статия с едноименно заглавие в мой превод бе публикувана в списание „Философски алтернативи“ (Зиберт, 1993). Като че ли неговото предчувствие за националистическо развитие на ситуацията в Югославия се сбъдваше...

Но тези горчиви констатации не намаляваха неговата решителност семинарът ни да продължи да се провежда регулярно, дори по време и на фона на всички възможни опасности, свързани с обсадата на Дубровник от страна на югославската армия - продължаващите бомбени атаки и стрелба, прекъснатите транспортни връзки, разрушената изцяло след бомбардировка (на 6 декември 1991 г.) сграда на Интер-университетския център, построена през 1901 г. и приютявала семинара „Бъдещето на религията“ в продължение на 15 години.

Общежитието, етажът със заседателните зали, офисите и двете библиотеки с 25 000 книги бяха изгорели в пламъците. От книгите, в които бяха записани идеи, прозрения, анализи, мъдрост, за да останат за други хора и времена, беше останала шепа пепел. За жалост те не бяха помогнали да се избегнат войната, жертвите, разрушенията, да се спасят от бездомност повече от 20 000 души само от региона.

Нашият (вече) бездомен семинар се премести в следващите 2 години в подземие то на хотел „Аржентина“: пълен с бежанци, в обсега на оръжията и обстрелван от разположената зад отсрещния хълм Югославска армия, контролираща и целия Которския

залив. В залите на изцяло новоизградения Интеруниверситетски център успяхме да се върнем отново едва през април 1994 г.

В тези няколко опасни военни години от десетките семинари и конференции в програмата на Интер-университетския център бяха останали само 6. „Бъдещето на религията“ беше сред тях, макар и с доста оредял състав (особено през април 1992 г., когато в обсадения Дубровник от чужбина успяха да пристигнат само четири участника – двама американци и ние, две българки). Че това не са били пози на демонстративна толерантност и свободомислие показва мисленето и поведението на Р.Зиберт в идващите години на драматични сътресения и кървави сблъсъци на и около територията, на която протичаше работата на нашия семинар: даряването на медикаменти, пари, съдействието за устройване на бежанци и др.

Третият етап в биографията на семинара би могло приблизително да се датира на границата на двата века и до средата на второто десетилетие на новия, XXI век. Темите от този период естествено са белязани с очакванията и надеждите за нови позитивни развития и тенденции в интересуващата семинара сфера: 2000 г. – „Новият век: включването на Другия?“, 2003 г. – „Персонална автономия и универсална солидарност – помирение?“, 2006 г. – „От война към мир между цивилизациите“, 2009 г. – „Взаимоотношенията между вярващи и невярващи граждани“, 2012 г. – „Религията и публичната сфера – социалната справедливост“, 2015 – „Към глобален етос“, 2016 г. – „Религията на бъдещето“. Сред множеството теми, които се обсъждаха на юбилейната сесия от април 2016 г. за идващите 2-3 години в работата на „Бъдещето на религията“, в тон с актуалните теоретични и социални развития бяха: „Вяра и знание“, „Секуларизация и разум“, „Религия и миграционни процеси“ и др.

„Всички ние създадохме и развихме критическа теория за религията и я практикувахме.....едно ориентирано към бъдещето припомняне за човешкото страдание с желанието да го намалим: на теория и на практика...“ – така представи проф. Рудолф Зиберт теоретичния дух и нравствения смисъл на направеното през тези 40 години в заключителното си слово.

Доказателствата за това се намират както в монографиите, публикувани от редовните участници в семинара в този период и без съмнение повлияни от неговия дух (Janz, 1989; Janz 1998; Küenzlen, 1997; Küenzlen, 2003; Ott, 2001), за някои от които (Денис

Янц, Готфрид Кюнцлен, Рудолф Зиберт) публикувахме с Ина Мерджанова рецензии и преводи в списание „Философски алтернативи“ (Зиберт, 1993; Зиберт, 1996; Кюнцлен, 1997; Янц, 2008), така и в специалните сборници, издадени от солидни международни издателства, които съдържаха подбрани доклади (Reimer 1992; Ott, 2007; Ott 2014; Siebert and Ott, 2016).

Участниците в „Бъдещето на религията“

Не само теоретичният, но и демократичният дух на формата и начина на провеждане на семинара привличаше тук ежегодно между 20 и 30 участника от различни страни и континенти, различни дисциплини и мисловни традиции, от традиционни и нови религии. Всеки можеше да представи своя доклад в избран от него ден и час, времето за представяне на доклада и дискусиата около него също бе „поравно“ разпределено между участниците, но без строгия формализъм на пресметнатите минути и секунди, а модераторите на заседанията и бъдещите теми се избираха с общо, консенсусно решение. Нямаше национални и възрастови преференции или предразсъдъци, нямаше „големи“ и „малки“ изследователи, имаше колегиалност и баланс във всичко.

Макар че точно това разнообразно и шарено множество, променящо се през годините придаваше творческата и организационна жизненост на семинара като интелектуален организъм, той имаше и своето постоянно, твърдо ядро, което пък определяше континуитета в неговия облик. Това „твърдо ядро“, включило се в работата на семинара скоро след неговото създаване и подкрепяло я през годините почти без прекъсване или с малки прекъсвания също беше „шарено“ като националност и творческо амплоа. Като илюстрация на този факт, без претенция за изчерпателност, сред съставлящите го участници може да се открият: трима професори от САЩ - Денис Янц (авторитетен теолог и историк на религията), Майкъл От (социолог на религията) и, разбира се, Р.Зиберт (католически теолог и философ); професор Готфрид Кюнцлен от Германия (авторитетен философ и социолог на религията); двама философи и социолози от бивша Югославия (понастоящем от Хърватска) – Мислав Кукоч и Никола Скледар; проф. Г. Апостолопулу от Гърция - редовна участничка в първия етап от работата на семинара; проф. С. Врцан, известен югославски социолог на религията, също редовен участник до 1991 г. и др., включили се в работата на семинара за определен етап или с по-

големи прекъсвания, като например Марко Орсолич от Францисканския манастир в Сараево.

Сред големите авторитети в хуманитаристиката и теологията, участвали с доклади в работата на семинара са: германският философ и социолог Юрген Хабермас (1978 г., доклад на тема „Коментар към критическата теория за религията“), швейцарският католически теолог Ханс Кюнг (1984 г.с доклади „Науката и проблемът за Бог“ и „Теологични парадигми“), по-късно германският католически теолог Йохан Метц, през 1991 г. известният критически философ и теолог професор Й. Глебе-Мюлер от университета в Копенхаген, по-нататък авторитетният британски социолог на религията Брайън Уилсън и много други.

Може да се каже, че своя интелектуален почерк и следа върху работата на семинара „Бъдещето на религията“ през годините са оставяли едни от големите представители на теологичния и изследователския елит в тази сфера. Онова, за което пишеха и призоваваха в своите доклади тези големи мислители – толерантността, помирението, състраданието – беше станало техен семинарен етос и морален стандарт.

Нещо лично

Въпросите, които отправяше реалността и отговорите, които даваше нашият семинар имаха силно влияние върху по-нататъшните ни виждания и публикации по тези въпроси. Между нас, участниците в него се бе породила не само човешка солидарност, но и своеобразна обща изследователска методология, нова „оптика“, която всеки от нас щеше по-нататък да използва в своите анализи и публикации.

Проблемите на национализма и етноцентризма, на ролята на религията в тях, на податливостта на новите държавни образувания към тези тенденции – всички тези процеси, които се развиваха пред очите ни, бях осмисляни, анализирани, разисквани в сесиите на нашия Дубровнишки семинар. Неслучайно в този период много от най-активните участници в него написаха най-зрелите си книги, посветени на тези проблеми и получили сериозен международен отзвук. Драматичните процеси в реалността събуждаха „хормона“ на вълнението и съпричастието, на загрижеността за бъдещето, на солидарността, който обогатяваше аналитичната безпристрастност на изследователското

сетиво с ценната страст на човечността. Една плодотворна изследователска „диаспора“, родена от Дубровнишкия семинар „Бъдещето на религията“.

Никога преди това, нито след години, след приключване на най-плодотворната и вълнуваща част от моя Дубровнишки опит, не бях преживявала и не изпитах вече подобно сплитане, взаимно обвързване на текстовете и реалностите, на мислите и действията, на академичното и практическото. Въпреки императивите на академичните директиви и на европейските програми за приложност на знанието, въпреки строгите условия, които различни спонсори налагаха при участие в конкурси за финансиране на научни изследвания. Изглежда тази връзка на теорията и практиката, на науката и обществото се получава спонтанно и естествено само когато тази „директива“ се налага не от институция или спонсор, а от императива, от зова на самия живот: на заплашеното човешко битие, на граничната ситуация между оцеляването и разрушаването, между единението и разделението, между живота и смъртта...

С този “последен анализ“ бих искала да изговоря и обобща една от основните поуки и мъдрости, които оставиха у мен близо 25-годишните ми впечатления от семинара „Бъдещето на религията“

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Зиберт, Р. (1993). Феноменът расизъм. *Философски алтернативи*, 4, с. 129-135 (превод от английски Н.Богомилова).

Зиберт, Р. (1996). Автобиографични размишления. *Философски алтернативи*, 1, с. 84-87 (превод от английски Н.Богомилова).

Кюнцлен, Г.(1997). Към търсенето на новия човек в културната ситуация на съвременността. *Философски алтернативи*, 4, с. 135-142 (превод от немски Ина Мерджанова).

Янц, Д. (2008). Световното християнство и марксизмът. *Философски алтернативи*, 1, с. 5-28 (превод от английски Н.Богомилова).

Janz, D. (1989). *Luther on Thomas Aquinas*. Verlag: Zabern.

Janz, D. (1998). *World Christianity and Marxism*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Küenzlen, G. (1997). *Der Neue Mensch. Eine Untersuchung zur säkularen Religionsgeschichte der Moderne*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

Küenzlen, G. (2003). *Die Wiederkehr der Religion. Lage und Schicksal in der säkularen Moderne*. Verlag: Olzog.

Ott, M. (2001). *Max Horkheimer's Critical Theory of Religion*. Lanham: University Press of America.

Ott, M. (Ed.) (2007). *The Future of Religion. Toward Reconciled Society*, Leiden/Boston: Brill.

Ott, M. (Ed.) (2014). *The Dialectics of the Religious and the Secular. Studies on the Future of Religion*. Brill.

Reimer, J. and Siebert, R. (Eds.)(1992). *The Influence of the Frankfurt School on Contemporary Theology. Critical Theory on the Future of Religion*. Dubrovnik Papers in Honour of Rudolf Siebert (Toronto Studies in Theology). Edwin Mellen Press.

Siebert, R. (2007). Memories of Friends in my life with the Inter-University Center. – In *Fragments of Memories in Life and Work at Inter-University Center Dubrovnik 1971 – 2007*. (Eds.B.Dragicevic and Ørjar Øyen). Dubrovnik:IUC, pp.121-131.

Siebert, R. and M. Ott. (2016). *Future of Religion: Creator, Exodus, Son of Man and Kingdom*. Kalamazoo: WMU, Sanbun Publishers.